

Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során

Pókecz Kovács Attila, aki jelenleg a fennállásának kilencvenedik évfordulóját ünneplő pécsi római jogi iskola vezető képviselője, remek könyvet írt. A szerződéstől való elállás dogmatikai finomságait görcső alá helyező elemzése^[1] nem elsősorban, de biztosan nem kizárólagosan római jogászoknak szól. A dogmatikai megközelítésmód – amely a pécsi iskola markáns jellemzője – bizonyos időtlenséget, egyetemeséget kölcsönöz gondolatmenetének. Így művének lapjait haszonnal forgathatja mindenki, aki a *sui generis* jogi gondolkodásmód múlhatatlan csúcsteljesítményeinek egyikében, a klasszikus római jognak az adásvétel mellékegyezményeire vonatkozó kazuisztikájában kíván gyönyörködni. Amint a szerző is megjegyzi, ezekből az antik, kristályszerűvé cizellált megoldásokból fejlődött ki az európai magánjog ezerszínű világa, amely – a történelem újabb szeszélyes fordulata okán – most ismét az egységesség, a közös európai magánjog megteremtésének irányába halad. Pókecz Kovács olyan dogmatikai baedekert kínál a hatályos polgári joggal elméleti vagy gyakorlati jelleggel foglalkozó jogászok számára, amelynek birtokában magabiztosan léphetnek rá a jogegységesítés buktatókkal teli útjára, hiszen ha az odavezető utat, a római jogtól a nemzeti jogokig terjedő szakaszt már bejárták, talán a visszaúton sem tévednek el.^[2]

Az ilyen eredményekkel ékes „pécsi iskola” alapítójának a legendás Óriás Nándor (1886–1992) professzort tekinthetjük, aki a római jog szaktárgyban annak formális képző erejét, a valós életben felmerült problémák mesteri elemzését, a felek érdekeinek és a társadalmi érdeknek a figyelembevételét hangsúlyozta,^[3] azaz mind olyan szempontokat, amelyeknek a mai jogászképzés számára is biztos gerincül kell szolgálniuk. Ezt a gyakorlati szemléletmódot szolgálták heti peripatetikus sétái is, amely során négy-öt hallgatóval a városban megfi-

[1] Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során. PTE ÁJK, Pécs. 2012. ISBN 978-963-642-505-0. 279 pp.

[2] Uo. 14.

[3] Benedek, 2006, 13.; Jusztinger, 2008, 279–290.

gyelt történéseket vették strikt jogi értékelés alá.^[4] Élesen elutasította azonban azt a leegyszerűsítő tendenciát, amely a jogászképzésben szakemberképzést, csak a szorosan vett praktikus szükségletek kielégítését látta, lemondva a jogintézmények magasabb szempontokból való szemléletének elsajátításáról.^[5] Ő maga a jogot eszköznek soha nem tekintő, valódi kultúrember volt, a római jog professzorának ideáltipikus megtestesítője.^[6] Életeszménye megvalósításának csúcsára minden bizonnyal 1934-ben, egy Rómában rendezett nemzetközi kongresszuson jutott, ahol latinul megtartott előadásában a „*favor libertatis*” szellemében fogant jusztiniánuszi reformokkal foglalkozott.^[7] E hatalmas nyelvi bravúrra rajta kívül csak a német Leopold Wenger vállalkozott, akiről később az antik jogtörténet kutatásának világszintű összevetésben is egyik legnívósabbnak számító kutatóintézetét neveztek el Münchenben.

A pécsi iskolában őt Benedek Ferenc (1926–2007) követte, aki kiteljesítette a dogmatikai megközelítés módszerét. Óriási klasszikus műveltsége mellett elsősorban tekintélyt önmagáért soha nem tisztelő éles logikája segítette hozzá ahhoz, hogy a római jog tudományát nemzetközi szinten is először meglepőnek tűnő elméleteivel gazdagítsa.^[8] Világosan emlékszem még gyermekkoromból, amikor az Erdélyt elhagyni kényszerülő és ezért Pécsért jogot hallgató nagyapám, Máthé Győző a következőképp jellemezte őt, mikor még kezdő egyetemi tanársegédként a római jogi szemináriumokat vezette: „kitűnően *magyarázta* a római jogot”. A római jogot ugyanis nem egyszerűen, mint valamely holt anyagot adta elő, hanem belső összefüggéseiben, a jogintézmények funkcióját, a közöttük fennálló distinkciós finomságokat okszerűen fejtette ki. Ezzel a jog legsajátabb esszenciáját próbálta meg közvetíteni a hallgatóság irányába. Manapság sajnálatos módon ezzel szemben sok helyütt a leíró módszerek térnyerését tapasztalhatjuk a jogi oktatásban az elemző, dogmatikus módszer, a jogtudomány egyetlen valódi metódusa rovására. A pécsi dogmatikus római jogászok sorából nem felejtethetjük ki a tragikusan fiatalon elhunyt Éles Gyulát, aki már az 1970-es években több tanulmányban foglalkozott a római adásvétel mellékegyezményeivel.^[9]

A pécsi Római Jogi Tanszék következő birtokosa, Bessenýó András kiemelkedő géniuszának köszönhetően magányos üstökösként lobbant fel a magyar római jogtudomány zenitjén, ezért kevésbé is illeszthető be a pécsi iskola egyébként lineáris fejlődési ívébe.^[10] E jogtudós nehezen meghaladható, szárnyaló eredményeit paradox módon rendkívüli földhözragadtságának köszönheti. Nála jobban senki sem figyel a források eredeti értelmére és kontextusára,

[4] Benedek, 2006, 15.

[5] Uo. 14.

[6] Uo. 15.

[7] Uo. 13.

[8] Páva, 2007, 124–125.; Pókecz Kovács, 2008, 183–196.

[9] Ld. pl. Éles, 1976.; Éles, 1978.

[10] Jusztinger –Pókecz Kovács, 2013, 71–86.

senki sem hajlandó nálánál jobban levetkőzni magáról a későbbi korok anakronisztikus, az „eredeti” római jogot meghamisító képzelgéseit, és végül senki sem veszi figyelembe hozzá hasonló extrém mértékben a fizikai realitások jogi szférára gyakorolt hatását.^[11]

Pókecz Kovácsnak a szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeiről szóló könyve azonban újra teljes egészében a pécsi dogmatikai iskola jegyében fogant, annak egy kiérlelt, mégis friss produktumaként fogható fel. A mesterével, Benedek Ferencsel való szellemi rokonságát jól jelzi, hogy a közelmúltban jelentkezett a benedeki római jogi tankönyv átdolgozott és kibővített változatával.^[12] A jelen recenzió tárgyát képező művében az adásvétel három olyan mellékegyezményével foglalkozik, amely lehetővé teszi a szerződés egyik fél általi, egyoldalú megszüntetésének lehetőségét. A *lex commissoria* és az *in diem addictio* az eladó, míg a *pactum displicentiae* a vevő számára biztosította az elállási jog gyakorlását.

Az adásvétel mellékegyezményeként felfogott *lex commissoria* az eladónak és a vevőnek azt a megállapodását jelölte, amely felhatalmazta az eladót a szerződéstől való egyoldalú elállásra, ha a vevő a kikötött határidőn belül a vételárat nem fizeti meg, illetve részvétel esetén, ha a vevő valamely részlettel késedelembe esik, a többi, általa már korábban kifizetett részletet is elveszti. Alapvetően követnünk kell Éles azon meglátását, hogy a *lex commissoria* lényegi funkciója az adásvételi szerződés, pontosabban a vételár megfizetésének biztosítása.^[13] E római jogi szabályozás továbbélése során nem elhanyagolható befolyást gyakorolt a hatályos polgári törvénykönyvek, a német BGB, a francia *Code civil* releváns szabályaira, illetve a magyar Ptk.-ra, de kimutatható hatása a bécsi áruk nemzetközi adásvételére vonatkozó nemzetközi egyezményre is.

Az *in diem addictio*, amelyet a magyar magánjogi terminológia a „jobb vevő fenntartásával kötött adásvétel” kifejezéssel jelölt,^[14] olyan, az adásvételi szerződéshez járuló mellékkikötés, amelynek alapján az eladó jogosulttá válik a már megkötött szerződéstől elállni, ha egy harmadik személy az adásvétel tárgyára jobb ajánlatot tesz neki.^[15] A szerző meglátása szerint az *in diem addictio* nyújtotta előnyöket méltatlanul mellőzik a modern törvénykönyvek.^[16] Véleménye szerint nagy részletességgel kidolgozott szabályait akár a magánárverések, akár a versenytárgyalások kapcsán tekintetbe lehetne venni.^[17]

[11] Ld. a pénzről alkotott felfogását, amely szerint a pénz Iustinianus által említett elhasználhatósága a pénzermék használat útján történő elkopására utal. (Bessenyő, 1994.) Ezt az álláspontot Földi – Hamza nem tartja valószínűnek, ld. Földi – Hamza, 2013¹⁸, 280⁷.

[12] Benedek – Pókecz Kovács, 2013, 360.

[13] Éles, 1978, 147–148.

[14] Pókecz Kovács, 2012, 151.

[15] Michel, 1962, 39.

[16] Pókecz Kovács, 2013, 317–334.

[17] Pókecz Kovács, 2012, 245.

A *pactum displicentiae*^[18] pedig arra hatalmazta fel a vevőt, hogy elállhat az adásvételtől, amennyiben az áru nem nyerte el a tetszését.^[19] Jogösszehasonlító vizsgálat keretében Pókecz Kovács megállapítja, hogy amíg a francia és a magyar jog a próbára való vételnél csak a felfüggesztő feltételes alakzatot ismeri el, a német jog – megőrizve a római jogi hagyományokat – mindkét jogi konstrukciót szabályozza, azaz a felbontó feltételként felfogott megoldást is tartalmazza.

Pókecz Kovács e három jogintézményről a római jogi források alapján saját, önálló álláspontot alakít ki, amelyet később ütköztet a nemzetközi modern szakirodalomban fellelhető véleményekkel. Elemzéseit részletekbe menőek, nem nélkülözik az intellektuális elmélyülést, műve nem könnyű, de lebilincselő, értékes olvasmány. Összegzésként megállapítja, hogy e három jogintézmény célja az áruforgalom kiszélesítése, az eladók és a vevők érdekeinek minél szélesebb körű figyelembevétele volt.^[20]

A tárgyalat jogintézmények révén – remek praktikus jogérzetről téve tanúbizonyságot – igen aktuális problémákkal foglalkozik. Meggyőzően mutatja be, hogy az adásvételtől való elállással érintett jogi, gazdasági és társadalmi problémák megértésében Alexander Severus császár kancelláriája olyan magas szellemi nívót ért el, amelyet a mai polgári jogtudomány is csak nehezen képes megközelíteni. Az amerikai jogtudományban például csak mintegy 1700 évvel később, 1965-ben kezdtek el hasonló mélységű kérdéseket boncolgatni, a *Williams v. Walker Thomas Furniture*^[21] elnevezésű ügy kapcsán,^[22] mint amelyek a severusi kancellária *rescriptuma*iból tárulnak eléink pompázatos gazdagságban.

A Pókecz Kovács-féle római jogi értekezés így komoly *caveat* azon polgári jogászok számára, akik divathajszász intellektuális sznobizmusból, vagy – már a feltételezés is merész – műveltségbeli hiátus okán a ma oly trendinek számító angolszász jogi kultúra megoldásainak egyoldalú vizsgálatával kívánják saját nemzeti polgári jogi gondolkodásukat megújítani. Természetesen az angolszász jogrendszer ismerete ma már nélkülözhetetlen minden, magára is valamit adó jogász számára, azonban komoly szakmai keszonbetegségnek teszi ki magát az, aki a jogi problémák nagy nyomású mélyrétegeiből a római jogi intézményfejlődés zsilipjeinek kihagyásával túl mohón tör a csillogó felszín felé. Szomorú, szakmai dilettantizmusra utaló jelenség a korábbi „vörös farok”, azaz a marxista-leninista tanok evokációjának lecserélése a „jogtörténeti farokra”, azaz egy-egy vizsgált jogintézmény felületes, tankönyvszerű ismertetése egy-egy dogmatikainak szánt mű bevezető oldalain.

A következőkben a *lex commissoria* kapcsán bocsátkozom a szerzővel szakmai diskurzusba. Választásom indoka, hogy ez az a jogintézmény, amely

[18] Pókecz Kovács, 2011, 315–338.

[19] Pókecz Kovács, 2012, 201.

[20] Uo. 246.

[21] *Williams v. Walker-Thomas Furniture Co.*, 350 F.2d 445 (C.A. D.C. 1965).

[22] Ld. pl. Russell Korobkin, 2004, 445skk.

a jogtudósokat a továbbélés során leginkább foglalkoztatta, ebből alakult ki a modern polgári törvénykönyvekben a nemteljesítés miatti szerződéstől való általános elállási jog,^[23] illetve maga a szerző is ezt a jogintézményt tárgyalja legbővebben. Ennek keretében sokszor támaszkodom a pókecz kovácsi eredményekre, néhány ponton pedig árnyalom azokat. Aki az eredeti, gazdagon adatolt gondolatmenetre, illetve a külföldi szakirodalom bőséges ismertetésére kíváncsi, a recenzált műből eredményesen tájékozódhat. A magam szerény eszközeivel csupán néhány *ad hoc* részprobléma felületes tárgyalásába bocsátkozom, aminek révén egy nagyobb, generális jelentőségű kérdést kívánok boncolgatni: Melyek a jogi dogmatika határai, mi célt szolgál a dogmatikus jogi módszer?

Nehezen tarthatónak ítélem azokat a megközelítéseket, amelyek a római jog forrásaiban tárgyalt problémákhoz kizárólagosan a modern jogokban a dogmatikai analízisre kifejlesztett eszközrendszerével viszonyulnak, és az egyes dogmatikai megoldásoknak valamiféle légből kapott abszolút értéket tulajdonítanak. Ez a módszer vezet ahhoz, hogy a lényegi jogi probléma mellett érintetlenül elhaladva, elveszünk a látszatproblémák művileg kreált szövevényes rendszerében. Ilyen anakronisztikus megközelítésmódról árulkodik például az a vita, amely a nemzetközi romanisztikában a *lex commissoria* felfüggesztő vagy felbontó feltételes jellegéről szólt. Elképzelhető – mint ahogy emellett egyébként Pókecz Kovács is érvel^[24] – hogy a vizsgált mellékegyezményt kezdetben felfüggesztő feltétellel, később felbontó feltétellel létrejött *emptio venditió*ként értelmezték a rómaiak.^[25] A lényegi jogi probléma azonban nem az, hogy a *lex commissoria* felfüggesztő vagy felbontó feltételes adásvételnek minősült-e, hanem az, hogy az egyes konkrét esetekben miért így vagy úgy döntöttek. Ha valóban volt tendenciózus fejlődés a *lex commissoria* esetében, az vizsgálandó, hogy az miért következett be. E vonatkozásban legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy a jogügyletek tömeges realizálódása következményeképpen felhalmozódott tapasztalat alapján az addig akcidentális alkatrészként funkcionáló felbontó feltételes alakzat naturális alkatrésszé válhatott, mert a felek érdeke és a jogi szabályozás társadalmi ökonómiája ezt kívánta meg. A változás vélhetően nem „felülről” irányított, önmagáért vagy a szabályozórendszer dogmatikai tisztaságért aggódó jogalkotói, jogalkalmazói konstitutív aktus eredménye lehetett. A jogi kérdés sohasem akképp merül fel egy konkrét gyakorlati jogvitában, hogy miképp értelmezzem a *lex commissoriát* (erről egyébként a felek megállapodása az esetek túlnyomó többségében világos választ ad), hanem akképp, hogy az egyedi tényállás egyedi körülményeire tekintettel az igazságos megoldás érdekében, a felek konszenzuális döntésének figyelembevétele mellett, milyen dogmatikai konstrukció alkalmazása az indokoltabb.

[23] Pókecz Kovács, 2012, 247.

[24] Uo. 102–103.

[25] Ezt azonban a források töredékes jellegére való tekintettel csak nagy óvatosság mellett lehet általános jelleggel kijelenteni.

Kiváló példát ad erre egy Neratius-fragmentum, amely egy mezőgazdasági telek *lex commissoria* kikötése mellett történő eladásáról szól.^[26] A felek úgy állapodtak meg, hogy amennyiben a vevő határidőre nem fizeti meg a vételárat, a dolgot el nem adottnak kell tekinteni. Neratius megerősítette, hogy a vevő az ingatlan gyümölcsseit már a vételár kiegyenlítése előtti időszakban is saját jogon szedhette. Később a vételár kifizetése elmaradt, és az ingatlant vissza kellett szolgáltatni az eladónak. A felek között vita támadt arról, mi történjék az időközben beszedett gyümölcsökkel, amelyekre mindkét fél igényt tartott. Az eladó nyilván azért, mert azok tulajdonképpen arról a telekről származtak, amelynek ellenértékét még meg sem kapta, a vevő pedig azért, mert a gyümölcsök mégis az ő munkájának köszönhetően állottak elő. Aristo szerint az eladót a gyümölcsök megtérítése érdekében kereset illeti meg a vevő ellen, mivel a vevő nem húzhat semmilyen előnyt egy olyan viszonyból, melynél nem szerződészerűen járt el. Neratius és Aristo véleménye a látszat ellenére egyáltalán nem kibékíthetetlen egymással. Ha nem Aristo szerint ítélnénk, a vevő igazságtalan gazdasági előnyhöz juthatna egy mezőgazdasági földterület tulajdonképpen ingyenes gyümölcsötetéséből.^[27] De nem is ez lenne a legfőbb gond egy ilyen megoldással, hanem az, hogy elzárnánk a lehetőséget a mezőgazdasági területek olyan hasznosítása elől, amelyet Neratius véleménye lehetővé tett, amikor is a földet megművelőnek nincs elegendő tőkéje a földterület azonnali megvásárlásához, hanem a vételárat – legalábbis részben – épp a föld megművelése által előállott hasznokból reméli előteremteni. A neratius-i álláspont tagadása, nevezetesen hogy a vevő saját jogán nem szedhetné a gyümölcsöket, problematikus lenne a felek magánautonómiájába való beavatkozás szempontjából is, hiszen a vételár mértékét nyilvánvalóan nagyban befolyásolta az, hogy a vevő nem azonnal és egyszerre fizetett, hanem a vételár kiegyenlítését csak későbbi időpontra ígérte. Az eladó a normál piaci árnál magasabb vételár fejében tette ezt lehetővé számára, a vevő pedig nyilván azért vállalta e magasabb vételár kifizetését, mert máshogy nem lett volna módja a vételre. Másrészről a gyümölcsök elleni kereset esetleges megtagadására vonatkozó precedens értékű ítélet esetén, az eladók a jövőben nem alkalmaznának ilyen szerződéses konstrukciót, hiszen nem remélhetnék azt, hogy legalább a kiesett időben megtermelhető elmaradt hasznuk megtérül, ha már a vételárat nem is tudják érvényesíteni. Egy ilyen döntés tehát mind az eladókra, mind a vevőkre káros következménnyel járna, az eladók szempontjából azért, mert nehezebben találnának megfelelő, fizetőképese vevőt telkeikre, a vevők szempontjából pedig azért, mert csak nehezebb feltételek mellett (a vételár azonnali kifizetése révén) juthatnának földtulajdonhoz. Összegzésképp mind Neratius álláspontját helyesnek kell ítélnünk, amely a gazdasági-vagyoni racionalitás, a vevők tőkehiányos állapota okán lehetővé tette

[26] Nerat. 5 membranorum D. 18, 3, 5.

[27] Így Pókecz Kovács is, ld. Pókecz Kovács, 2012, 56.

a földek forgalmát és a megművelésüket, mind Aristo véleményét el kell fogadnunk, aki a meghíusulás esetére az eladónak keresetet biztosított a vevő ellen a gyümölcsök tekintetében. E két vélemény együttesen olyan gazdasági szabályozást eredményezett, amely mind az eladók, mind a vevők közösségének megfelelő és gazdaságilag hatékony szabályozási keretet biztosított. Mint láthattuk, a jogi probléma nem akképpen merült fel, hogy most vajon a *lex commissoria* miatt felfüggesztő vagy felbontó feltétellel történt adásvételről van-e szó, hanem arról, hogy a felmerült anyagi érdekelletét hogyan oldjuk fel igazságosan (bármit is jelentsen ez a szó) mind az egyedi eset, mind pedig a jogbiztonság és az áruforgalom általánosabb szempontjai szerint. Hogy feltételezésünk helytálló, és hogy a megoldandó probléma nem jogtechnikai, hanem gazdasági és társadalmi jellegű volt, ahol a dogmatikai finomságok kidolgozására csak azért került sor, hogy a gyakorlati életben felmerült problémákat mind pontosabban leképezhesse, bizonyítja egy Ulpianus által ránk hagyott és elismert Neratius-vélemény. Ennek alapján, ha a vevő a vételár egyes részleteit a teljes megtérítés elmaradása miatt megfizette, az emberiség jegyében (*quae est humana*) megtarthatja a gyümölcsöket. Ez a megoldás a *lex commissoria*val kötött adásvételt funkcionális szempontból tulajdonképpen *ex tunc* bérleti szerződéssé alakítja át. Ha a vevő jogát a gyümölcsök megtartására nem ismernénk el, az eladó igazságtalan anyagi előnyre tehetne szert, hiszen ingatlanát is visszakapja, az egyes részteljesítéseket is megtarthatja, valamint még a megtermelt gyümölcsöket is bezsebelhetné. A vevő viszont kisémmizve távozna, és rosszabb helyzetbe kerülne, mint amilyenben eredetileg, a szerződés megkötése előtt volt. A döntés előnye egyrészt az, hogy nem motiválja az eladókat abban, hogy szándékosan túlzó mértékben súlyos feltételeket kényszerítsenek rá a kiszolgáltatott helyzetben lévő vevőikre, arra apellálva, hogy fizetéseképtelenség esetén busás haszonra tehetnek szert. Másrészt garanciát ad a vevőknek arra nézve, hogy legalább munkájuk gyümölcsét nem veszítik el, így nagyobb biztonsággal foghatnak bele ilyen vállalkozásba. A döntés tehát helyes, hiszen mindkét fél érdekeit szolgálja egy *ex ante*, azaz szerződéskötés időpontját megelőző nézőpont alapján.

A császári kancellária minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy a magánfelek egyedi viszonyaiba való állami beavatkozás, még ha az az adott esetben utólag méltányosnak tűnik is, igen problematikus lehet. Caracalla és Severus császárok felismerték, hogy a *lex commissoria* megengedhetőségéről vagy tilalmáról nem helyes általános, elismerő vagy tiltó szabályt megalkotni, hanem esetről esetre kell eldönteni, hogy mi felel meg leginkább az egyedi eset igazságos eldöntése, valamint a jogbiztonság követelményeinek.^[28]

A kiszolgáltatott helyzetben lévő fél érdekeinek császári figyelembevétele tűnik ki abból a *rescriptumból*, amelyben a császár *in integrum restitutiót* adott egy Rutiliana nevű hölgynek, akinek apja *lex commissoria* kikötésével vásá-

[28] Vö. Landucci, 1915, 137-157.

rolt mezőgazdasági telket. A vételárrészleteket azonban az apa halála után Rutiliana gyámjai nem fizették, így az eladó érvényesítette elállási jogát és egy harmadik személy részére értékesítette a telket. Kupisch szerint az érintett hölgy szépségének és energikus fellépésének köszönhetően a számára kedvező császári döntést,^[29] nyomós okkal feltételezhetjük azonban, hogy ezek mellett más megfontolások is szerepet játszottak az ítéletben. Véleményem szerint a valóságban a jogvita, illetve Paulus és a császár közötti véleménykülönbség arra vezethető vissza, hogy az eljáró fórumok ódzkodtak a magánfelek közötti jogviszonyba történő beavatkozástól, mert tudatában voltak annak, hogy társadalmilag hatékony szerződések alapvetően akkor születnek, ha a feltételek kialakítása a magánfelek saját döntési kompetenciája marad. Ha Rutiliana apja és az eladó az üzletet a *lex commissoria* klauzulával egyetemben, az adott feltételekkel a kialakított vételárért megkötötték, nyilvánvalóan azért tették, mert azt a maguk részéről mindketten előnyösnek gondolták. Paulus azért értett egyet az alsóbb bíróságok döntésével, mert az ügyletet nem a még indokoltan védelmi helyzetben lévő *pupilla*, hanem egy megfontolt, érdekeit jól felmérni képes *pater familias* kötötte. Így az ügylet megtámadása azon alapon, hogy a serdületlen még nem volt képes az ügylet minden következményének helyes felismerésére,^[30] elvetendő, az ügylet következményeit a szerződő fél örökösének is viselnie kell. A császár azonban ezen érvelés ellenére megadta az *in integrum restitutió*t, méghozzá azért, mert a teljesítési határidők még Rutiliana serdületlenségének idejére estek, azaz egy olyan időszakra, amikor még tőle érdekeinek teljes és helyes felismerése nem volt elvárható. E megfontolás szerint következetes volt a császár azon döntése is, amellyel a gyámokat, akik a vételárrészletek fizetését elmulasztották, büntetésből elmozdította hivatalukból. Nyilvánvalóan azért, mert nem ismerték fel, hogy az ügylet a gyámolt gazdasági érdekeinek megfelelő volt, holott önekik éppen ez, a gyámolt vagyonának megfelelő kezelése lett volna alapvető feladatuk. E megfontolások hasonlóak azon teszt elemeihez, amelyet a modern amerikai bíróságok az *unconscionability* doktrínája kapcsán Skelly Wright bíró nyomán jelenleg is alkalmaznak.^[31] A császári kancellária a tényállás egésze alapján úgy ítélhette meg, hogy a szerződési feltételek és a ténybeli körülmények együttese egyoldalúan kedvezőtlen helyzetet teremtett a vevő számára, hiszen az eladó, míg újabb vevőt nem talált, a vételárra perelhetett, aztán áttérhetett az elállási jog gyakorlására.

Paulus nem értett egyet ezzel az indoklással, mégis védeni próbálta a császári döntést, és azt állította, hogy az eredeti állapot helyreállítására azért került sor, mert az eladó először a vételárat követelte és aztán tért csak át elállási

[29] Kupisch, 1997, 263–266.

[30] Ez a Kr. e. 286-ban született *lex Laetoria ratio legis*éhez nagyban hasonló jogpolitikai indok lenne. E problematikáról ld. Roby, 1902, 125s. k.

[31] Vö. Ayres – Speidel, 2008⁷, 562s. k. Illetve ld. az ún. *shock the conscience*-tesztet, *Rochin v. California*, 342 U.S. 165, 72 S. Ct. 205, 96 L. Ed. 183 (1952).

jogának gyakorlására. Ezzel az egyébként egy másik császári *rescriptum*ban^[32] is megerősített indokolással próbálta a császári döntés szerinte önkényes, ezért társadalmilag veszélyes élet tompítani, méghozzá úgy, hogy annak tulajdonképpen meritumát, a döntést elfogadhassa. Nem érdektelen ugyanis a jogtudós megítélése szerint, hogy egy szerinte egyébként rossz döntésre milyen érv alapján kerül sor. Véleménye szerint a Rutiliana kiszolgáltatott helyzetére történő utalás jogbizonytalanságot okozhat, ezáltal akadályozhatja az áruforgalmat. Ezzel szemben az a szabály, hogy az eladónak az elállási jog elvesztése terhe mellett kell eldöntenie, hogy a vételárat pereli-e vagy az elállással él, már egy bevett, végső soron mindkét fél érdekét szolgáló szabályozásnak tekinthető. Abból ugyanis, hogy az eladó a vételár perlését választotta, az következik, hogy csak nagy nehézséggel találna másik vevőt a földre, így társadalmilag is hasznos, ha a föld – legalábbis átmenetileg – az azt megművelni kívánó félnél marad. Ez a vevő érdeke is, aki egyedül a föld megműveléséből számíthat bevételre, aminek egy jó részét aztán az eladónak lesz kénytelen átadni, aki így az adott körülményekhez képest egyáltalán nem jár rosszul. Hogy ezekkel a megfontolásokkal talán nem teljesen irreális képzelgéseknek adunk hangot, valószínűsíti, hogy ugyan a vételár-részlet fizetése már az első két hónapos határidő után megszakadt, az eladó mégiscsak egy év elteltével (*post annum*) tudta újra eladni földjét. Paulus a császári érvelést veszélyesnek tartotta, mert úgy vélte, hogy a forgalom biztonságát csökkenti, ha pusztán egy haláleset miatt, az egyik fél örökösének kiszolgáltatott helyzetére, serdületlenségére tekintettel érvénytelenítik az eladó elállási jogát. Meglátása szerint ez a döntés olyan túlvédettségi helyzetet eredményezhet, mint amely a *lex Laetoria* nyomán állt elő, és amelyen csak Marcus Aurelius után a *cura minorum* intézményének bevezetése volt képes enyhíteni.^[33] Paulus a császári önkényesség feletti keserűségének adott hangot, amikor úgy fogalmazott, hogy a császár azért adott helyt az *in integrum restitutió*nak, mert a *lex commissoria*ra vonatkozó klauzula nem tetszett neki (*displicebat ei*). Ez azonban nem ésszerű, hiszen épp az eredeti helyzet visszaállítása nyomán állt elő ismét olyan helyzet, amelyben Rutilianának az eredeti, szigorú szerződési feltételek szerint kellett teljesítenie. Véleményem szerint a császár döntése se nem részrehajló, se nem önkényes, hanem ésszerű alapokon nyugvó, gazdaságilag racionális, társadalmilag pedig cseppet sem káros, végeredményben helyes döntés volt. Az eladó egyáltalán nem károsodott, hiszen végeredményben a Rutiliana apjával kialakult, valószínűleg magasabb (hiszen részletfizetésre alapuló) vételárat kapja meg Rutilianától, tehát csak egy olyan szerződés betartására kényszerítette őt a császári *rescriptum*, mint amelyet ő korábban teljes önszántából kötött. Rutiliana sem került túlkedvezményezett helyzetbe, hiszen a még

[32] C. 4, 54, 4.

[33] Benedek, 1975, 29–47.

apja által kikötött, szigorú fizetési feltételeket kellett betartania. Végül az új vevő sem vesztett semmit, mivel a telekért adott vételárát nyilván visszakapta.

A jogi dogmatika öncélúvá válását demonstrálják azon megközelítések is, amely szerint el kell vetni a *lex commissoria* dologi jogi visszaható hatályának lehetőségét.^[34] E hozzáállás egyrészt feltételezi például, hogy létezett valamely, a modern jogok kodifikált rendelkezéséhez hasonlítható, szigorúan rögzített, általános tiltó szabály, és azt sugallja, hogy a dologi jogi visszaható hatály valamely intrinzikus (azaz nem relációs), lényegétől elválaszthatatlan tulajdonsága okán elvetendő lenne. Holott erről szó sincs. A római esetjog nem e dogmatikai kérdés körül bontakozott ki, hanem az egyes konkrét esetek speciális ténykörülményei kapcsán. A dogmatikai kiindulópont vezette a modern római jogászokat például olyan meddő tudományos vitákra,^[35] mint amilyen két császári döntés (C. 4, 53, 3 és C. 4, 54, 4) kapcsán bontakozott ki. Az első *rescriptum*-ban Alexander Severus császár arról döntött, hogy az eladó, aki egy mezőgazdasági telket *lex commissoria* kikötéssel adott el, nem rendelkezik *rei vindicatio*-val, csak *actio venditivel* a vételár-részletek fizetésével elmaradó vevő ellen a dolog visszakövetelésére. A másik leirat szerint az eladó nem gyakorolhatja a *lex commissoria* alapján az őt megillető elállási jogot, ha a határidő lejártá után nem a *rei vindicatio*-t választotta, hanem a vételár után járó kamatot követelte. A látszólagos ellentét abban áll, hogy miképp lehet az, hogy az egyik esetben ugyanaz a császár a *rei vindicatio*-t megtagadta, míg a másikban megadta volna azt. Azaz van-e a *lex commissoriának* visszaható dologi jogi hatálya vagy nincs?^[36] A probléma azonban csak a merev dogmatikai nézőpontok miatt válik problémává. Ellentmondások felmerülése esetén a kézenfekvő, legegyszerűbb megoldás az interpoláció-gyanúsítás.^[37] Ennek elvetése után rögtön az a tényállásbeli különbség ötlük az ember szemébe, hogy az egyik esetben (C. 4, 54, 3) a vételár részletekben történő teljesítéséről van szó. Ebbe a különbségbe kapaszkodott bele Sturm is, aki szerint a *rei vindicatio* megtagadására perökonómiai szempontok alapján került sor.^[38] Sokkal egyszerűbb véleményem szerint azonban az a megoldás, miszerint a szerződő felek ügyleti akaratát kell figyelembe venni. Ha a felek adásvételi szerződéseket oly értelemben kötötték meg, hogy a tulajdon átszállása már a földbirtok birtokbavételekor megvalósuljon, természetesen van értelme arról beszélni, hogy nemfizetés esetén a föld később kerüljön vissza az eladóhoz (*ad se reverteretur*). A nemfizetés ténye önmagában azonban értelemszerűen nem eredményezte a tulajdon *ipso facto* visszaszállását. Így az eladót, aki már nem volt tulajdonos, nem illette meg a *rei vindicatio*, csak kötelmi igénye alapján, *actio venditivel* perelhetett. Peters álláspontját, hogy a *rei vindicatio* megtaga-

[34] Sturm, 2003, 151–160.

[35] Flume pl. cáfolni igyekezett a *lex commissoria* visszaható hatályát. (Ld. Flume, 1990, 313–314.)

[36] Pókecz Kovács, 2012, 95.

[37] Siber, 1928, 451.; Beseler, 1934, 18.

[38] Sturm, 2003, 158–159.

dására azért került volna sor, mert hiányzott a vevő passzív legitimációja,^[39] a szöveg kevésbé támogatja. Hiszen az egyértelműen az eladóról beszél, mint aki nem indíthatja meg a tulajdoni keresetet: „*vendidit [...] rei vindicationem non habet*”. Azaz nem a vevő passzív, hanem az eladó aktív perbeli legitimációjának hiánya okozza a *rei vindicatio* megtagadását. Ha azonban a felek úgy rendelkeztek, hogy a föld tulajdona a birtokbaadás ellenére az eladóé marad a vételár teljes kiegyenlítéséig [például mikor csak *precarium*ba kerül a vevőhöz az ingatlan (*si (...) precariam possessionem tradidit*), akkor nincs értelme arról beszélni, hogy a föld tulajdona az eladóra visszaszáll, mert az attól el sem került (*ad se reverteretur, si non precarium possessionem tradidit*). Így természetes, hogy élhet a tulajdonjogi keresettel. Összegezve, a lényegi problémát nem abban látom, hogy rendelkezett-e a *lex commissoria* visszaható dologi jogi hatállyal, hanem abban, hogy a szerződő felek miképp rendelkeztek. Akarták-e, hogy a vevő már a vételár teljes kiegyenlítése előtt tulajdonossá váljon vagy nem. Ez vélhetően kiderül a szerződés és körülményei vizsgálatából, leginkább a vételár nagyságából, hiszen azt a megállapodás mikéntje nagymértékben befolyásolhatta.

Pókecz Kovács is úgy véli, hogy a dogmatikai konstrukció alapvető célja a római áruforgalom kiszélesítése, a kevésbé fizetőképes kereslet megtámogatása, illetve a magukat túlvásárló, és ezért kiszolgáltatott helyzetbe kerülő vevők paternalisztikus megsegítése volt.^[40] A neoklasszikus közgazdaságtan, illetve a tradicionális *law and economics* alapján nehezen értelmezhető az a felfogás, hogy a *lex commissoria* elsősorban az eladó, néhány esetben azonban a vevő érdekeit szolgálta.^[41] Ha a felek megkötötték a konszenzuson alapuló szerződést, az ügylet nyilvánvalóan mindkettőjük érdekét szolgálta. A bíróság beavatkozása a viselkedés-közgazdaságtani elemzés értelmében csupán akkor legitim, ha egyrészt a tényállás valamely körülménye arra enged következtetni, hogy a piac nem garantálta azt, hogy csupán hatékony klauzulák kerüljenek általában felhasználásra. A második lépésben arról is meg kell győződni, hogy a kérdéses konkrét klauzula valóban nem hatékony.^[42] A források tanulsága szerint Alexander Severus császár kancelláriája e körülményeket, azaz az egyedi eset igazságosságának és a jogbiztonságnak, illetve az áruforgalom biztonságának követelményeit példaértékű módon, mesterien egyensúlyozta ki döntéseiben.

Kanyarodjunk most vissza alapkérdésünkre, a jogi dogmatika szerepének értékelésére. A források elemzése révén megfigyelhettük, hogy a jogdogmatika úgy teszi az emberi értelem számára megközelíthetővé a valóság teljes mértékben soha fel nem fogható, végtelen bonyolultságú jelenségegyüttesét, hogy annak egyes aspektusait önkényesen kiemelve, mesterséges kategóriák közé

[39] Peters, 1973, 226–227.

[40] Pókecz Kovács, 2012, 44–45.

[41] Uo. 2012, 103. Ezzel szemben még kevésbé tartható Landucci álláspontja, aki szerint a *lex commissoria* kikötés a vevő érdekét szolgálta volna. (Ld. Landucci, 1915, 144².)

[42] Korobkin, 2004, 468.

szorítja. Minél szofisztikáltabb egy adott jogrendszer dogmatikai tárháza, annál sikeresebbnek tekinthető abban, hogy a jog ezen episztemológiai funkcióját betöltse, azaz, hogy a valóságot számunkra mind teljesebb mértékben kezelhetővé tegye. Gyakorlatilag a jogdogmatikai módszer e sajátossága teszi lehetővé, hogy minden más jogi metódusnál hatékonyabban váljon az emberi együttélést kreatív és önreflektív módon szabályozó, „társadalmi mérnökösödés” alapeszközévé. E tétel igazságértékén mit sem ront az az állítás, hogy a bíró egy nehéz esettel szembesülve a szakmai intuíciója által megérzett, helyes döntést kívánja valamilyen módon, elfogadott jogi argumentációs eszközökkel alátámasztani.^[43] A ránk hagyományozódott római jogi forrásokból kiolvasható, hogy a klasszikus római jogászok is hasonlóképp gondolkodtak. A helyes, igazságos vagy hatékony (bármit is jelentsenek valójában ezek a szavak) döntést keresték például az adásvétel mellékegyezményeinél felmerülő egyes problémák kapcsán, és ítéleteiket a létező dogmatikai kategóriák adta keretben fejtették ki.

A dogmatikus megközelítés egyik legnagyobb veszélye az, hogy öncélúvá lesz és megfélemedezik eszköz szerepéről. A jog intézményei nem önmagukért valók, hanem azt a célt szolgálják, hogy a valóságos életet az emberi, művi beavatkozás számára leképezzék. E leképezés sohasem lesz teljes. A jog a valóságot soha el nem érheti, ez nem is célja.

Pókecz Kovács kitűnő könyve kifejező módon csillogtatja fel a jogi dogmatika semmi mással össze nem vethető erőit, és teszi meg a kezdőlépést a módszerrel együtt járó veszélyek elkerülése irányába. Olvasását bizton ajánlom minden jogásznak.

IRODALOM

- Ayres, Ian – Speidel, Richard E. (2008⁷): *Contract law*. Thomson West, New York.
- Benedek Ferenc (1975): A *Senatusconsultum Macedonianum* célja és keletkezési körülményei. In: *Jubileumi Évkönyv*. PTE ÁJK, Pécs. 29–47.
- Benedek Ferenc (2006): Tisztelet Óriás Nándornak. In: Ádám Antal (szerk.): *Óriás Nándor: Emlékeim töredékei*. PTE ÁJK, Pécs.
- Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila (2013): *Római magánjog*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Beseler, Gerhard von (1934): *Romanistische Studien*. SZ. 54.
- Bessenyő András (1994): *A pénz problémája a római magánjogban*. (kand. ért.) Pécs.
- Éles Gyula (1976): A jobb vevő fenntartásával kötött vétel a római jogban (in diem addictio). In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. 7. JPTE ÁJK, Pécs.
- Éles Gyula (1978): A lex commissoria a római adásvételnél. In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. 9. JPTE ÁJK, Pécs.
- Flume, Werner (1990): *Rechtsakt und Rechtsverhältnis. Römische Jurisprudenz und modernrechtliches Denken*. Schäffer, Paderborn.

[43] Ld. erről Jakab, 2010, 86.

- Földi András – Hamza Gábor (2013¹⁸): *A római jog története és intézményei*. Nemzedékek tudása, Budapest.
- Jusztinger János (2008): Óriás Nándor (1896–1992). In: Kajtár István (szerk.): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008): Antológia*. Publikon, Pécs. 279–290.
- Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila (2013): Római Jogi Tanszék. In: Ádám Antal (szerk.): *A Pécsi Jogi Kar 90 éve*. PTE ÁJK, Pécs. 71–86.
- Korobkin, Russell (2004): *A „Traditional” and „Behavioral” Law-and-economics Analysis of Williams v. Walker-Thomas Furniture Company*. Elérhető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=471961.
- Kupisch, Berthold (1997): *Rutiliana pupilla – schön oder energisch*. SZ. 94. 263–266.
- Landucci, Lando (1915): Azione per far valore il pactum displicentiae e la lex commissoria nelle compra e vendita. Studio storico-esegetico di diritto romano. In: *Arius, Anno academico 1915–1916*. Tomo LXXV- Parte seconda. 137–157.
- Michel, Jacques-Henri (1962): *Gratuité en droit romain*. Millar, Bruxelles.
- Páva István (2007): *In memoriam Benedek Ferenc professor emeritus (1926–2007)*. Pécsi Szemle. Nyár. 124–125.
- Peters, Frank (1973): *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts*. Böhlau, Köln – Wien.
- Pókecz Kovács Attila (2008): *Benedek Ferenc életműve (1926–2007)*. Iura. 14. évf. 2. sz. 183–196.
- Pókecz Kovács, Attila (2011): *Rücktrittsvorbehalt und pactum displicentiae (Ulp. D.19.5.20pr.)*. RIDA. 58. 315–338.
- Pókecz Kovács, Attila (2013): Advantages and Disadvantages by the in diem addictio. In: Sturm, F. – Thomas, Ph. – Otto, J. – Mori H. (ed.): *Liber Amicorum Guido Tsuno*. Vico Verlag, Frankfurt am Main.
- Roby, Henry John (1902): *Roman Private Law in the Times of Cicero and of the Antonines*. University Press, Cambridge.
- Siber, Heinrich (1928): *Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung*. Römisches Privatrecht. II. Berlin.
- Sturm, Fritz (2003): Lassen sich C. 4, 54, 3 und C. 4, 54, 4 ohne Eingriffe in die Textsubstanz versöhnen? In: *Studies in Honour of Wiesław Litewski*. II. Krakau. 151–160.